

روش بیان احکام

رضا هوشیاری

تذکرات مقدماتی بحث بیان احکام

(۱) اگر مساله ای نمیدانیم بگوییم نمیدانم.

(۲) اگر مساله ای را میدانیم نگوییم مگر پس از مراجعه

فوائد مراجعه

الف) تصحیح اغلاط^۱

ب) تکمیل اطلاعات^۲

ج) یادگیری محل مساله^۳

(۳) با عقل و فکر خودمان پاسخگو نباشیم.^۴

۱. اگر هنگام زمین لرزه متوجه آن نشویم، آیا نماز آیات واجب است یا نه؟ اداء یا قضاء؟
اما در سایر آیات (و حوادثی که سبب نماز آیات است) در صورتی که عمداً یا از روی فراموشی تأخیر انداخته باشد، خواندن این نماز آیات مدام العمر بر او واجب است.
و اگر علم به وقوع این آیات پیدا نکند تا این که زمان متصل به وقت وقوع آن بگذرد، احتیاط آن است که نماز آیات را بخواند، اگرچه واجب نبودن آن خالی از قوت نیست. (ترجمه تحریر الوسيله، ج ۱، ص ۲۱۵ - ۲۱۶، م ۷)

۲. اگر بعد از باز شدن خورشید و ماه متوجه کسوف و خسوف شویم، وظیفه چیست؟ نماز آیات واجب است یا نه؟ اداء یا قضاء؟

کسی که علم به گرفتن ماه یا خورشید پیدا نکند تا آن که به کلی گرفتگی برطرف شود، در صورتی که تمام قرص نگرفته باشد، قضا (نماز آیات) بر او واجب نیست.

اما اگر به گرفتگی علم پیدا کند و نماز را نخواند - ولو این که از روی فراموشی باشد - یا آن که تمام قرص گرفته باشد، قضا واجب است.

۳. نشانه های بلوغ چیست؟

محل مساله کجاست؟

مساله ۲۲۵۲

۴. اگر دو نفر از روی علم و عمد با آب میاحی که در ظرف غصبی است وضو غیر ارتماسی بگیرند، با این تفاوت که یکی آب و ظرف دیگری داشته و دیگری ظرفش منحصر به ظرف غصبی بوده است،

الف) وضو هر دو باطل است.

ب) وضو هر دو صحیح است.

ج) وضو اولی که ظرف دیگر داشته باطل و دومی که ظرفش منحصر بوده صحیح است.

د) ج) وضو اولی که ظرف دیگر داشته صحیح، و دومی که ظرفش منحصر بوده باطل است.

منشا اشتباه در پاسخگویی در مسائل شرعی

(۱) قیاس اولویت

حکم نماز در حالی که لباس به آب دهان یا خون گریه آلوده شده است، چیست؟ خون سگ چطور؟^۵

(۲) عدم توجه به استثنائات

(۳) عدم توجه به تفاوت شروط^۶

(۴) حذف بعضی از الفاظ فتاوا

(۵) خلط بین حرمت و بطلان

چند نمونه از حرامهای غیر مبطل:

۱. وضو بانوان در انتظار نامحرم.
۲. سه مرتبه شستن در وضو.
۳. وضوی اغترافی از ظرف غصبی و طلا و نقره در صورت عدم انحصار ظرف.
۴. وضو در مکان غصبی.
۵. نماز خواندن جلوتر از قبر معصوم علیه السلام در صورت بی احترامی.
۶. نماز خواندن در جایی که ماندن یا ایستادن در آن حرام است.

(۶) خلط بین حرمت و نجاست

به عنوان مثال: آب انگور اگر جوش بیاید حرام میشود نه نجس مگر آنکه معلوم شود مست کننده شده است.

^۵ . مسأله ۸۲۵- اگر آب دهان یا بینی یا رطوبت دیگری از حیوان حرام گوشت مانند گربه بر بدن یا لباس نمازگزار باشد، چنانچه تر باشد نماز باطل و اگر خشك شده و عین آن برطرف شده باشد، نماز صحیح است.

مسأله ۸۵۵- اگر خون حیض یا نفاس، در بدن یا لباس نمازگزار باشد نماز او باطل است .

و بنابر احتیاط واجب باید خون استحاضه، در بدن یا لباس نمازگزار نباشد، ولی خونهای دیگر مثل خون بدن انسان یا خون حیوان حلال گوشت و خون سگ و خوک و کافر و مردار و حیوان حرام گوشت اگرچه در چند جای بدن و لباس باشد در صورتی که روی هم کمتر از درهم باشد، (که تقریباً به اندازه يك اشرفی می شود) نماز خواندن با آن اشکال ندارد.

ولی احتیاط مستحب آن است که از خون سگ و کافر و مردار و حیوان حرام گوشت اجتناب کند.

تذکر: نظرات مراجع عظام در این مسأله مختلف است.

^۶ . شرطها سه گونه اند: ۱. شرط واقعی مثل پاک بودن آب وضو که عالم و جاهل و ناسی در آن مساوی اند؛ ۲. شرط دُکری مثل مباح بودن آب وضو که جاهل و ناسی هر دو معذورند؛ ۳. شرط علمی مثل پاک بودن لباس نماز گزار که فقط جاهل معذور است.

روش‌های بیان احکام

- ۱) روش عملی (سمعی و بصری): قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم: «صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي»
- ۲) روش نظارت و بیان نقایص: حدیث حماد: تحسن ان تصلی یا حماد؟
- ۳) روش آموزش غیر مستقیم: امام حسن و امام حسین علیهما السلام و وضوی غلط پیرمرد
- ۴) روش قاعده‌ای: قاعده طهارت (همه چیز در عالم پاک است بجز اعیان نجسه و ملاقی با آنها)
- ۵) روش انضمامی (تلفیقی) (منضم کردن دو یا چند باب فقهی): اذن یا رضایت قلبی
- ۶) روش رمزی: مانند قنترس (واجب رکعی)؛ طَبَس و قم (مقدمات وجوبی نماز)
- ۷) روش جمع اشباه و نظائر: (واجبات فوری؛ مواردی که واجب یا مستحب است نماز را به تاخیر انداخت)
- ۸) روش طرح سوال: نماز مستحبی که به جماعت خوانده میشود؛
- ۹) روش معمایی: نماز واجبی که باید در مکه خوانده شود؛ نمازی که حج مساکین است؛ عبادت واجبی که اگر رو به قبله باشد باطل است.
- ۱۰) روش مقایسه‌ای (مقایسه بین افراد مختلف، ابواب مختلف، نظرات چند مرجع)
- ۱۱) بیان احکام همراه با مسایل اخلاقی

بایدهای بیان احکام

- (۱) از رساله عملیه گفته شود نه از مباحث درس خارج.
- (۲) توجه به اولویت‌ها.
- (۳) توجه به شاخه‌های مختلف بعضی از مسائل.
- (۴) تسهیل دین برای مردم.
- (۵) با بیانی قابل درک و فهم مخاطبان.
- (۶) از مراجع تقلید به عظمت یاد شود.
- (۷) بیان طوری باشد که کسی نتواند سوء استفاده کند.
- (۸) مواردی که مشابه دارد حتماً تفاوت آنها گفته شود.
- (۹) در بعضی موارد بیان استدلال و مبانی فقهی.
- (۱۰) تربیت افراد برای مناطقی که روحانی ندارند.
- (۱۱) برای فراموش نکردن مسئله، مسئله را با مسئله‌ای که برای مخاطب روشن است مقایسه نماید.
- (۱۲) بهره‌گیری از علوم جدید.
- (۱۳) اطلاع کامل از موضوعات مستحدثه.
- (۱۴) آشنا سازی مخاطب از شرایط احکام الهی (شرائط عام و خاص، وجوب و واجب).
- (۱۵) رعایت ترتیب در مراحل حکم شرعی

نبایدهای بیان احکام

- (۱) اجتناب از کلی گویی.
- (۲) اجتناب از ایجاد وسواس.
- (۳) نخواندن روایات مستند حکم (در صورت اختلافی بودن مسئله).
- (۴) اختلاف فتاوا در جمع مطرح نشود.
- (۵) آموزش احکام بدآموزی نداشته باشد.
- (۶) اجتناب مردها از بیان احکام بانوان.

۷) بعضی از احکام تا سؤال نشود بیان نشود.

مراحل آمادگی جهت بیان احکام

۱ - انتخاب بحث

ملاکهای انتخاب بحث

۱. نیاز افراد

عوامل موثر در تعیین نیاز افراد

- i. سن افراد
- ii. جنس افراد
- iii. موقعیت مکانی افراد
- iv. موقعیت زمانی
- v. موقعیت شغلی

۲. فهم افراد

عوامل موثر در فهم افراد

- ۱. سن افراد
- ۲. سطح علمی افراد

۳. زمان

در نظر گرفتن آموزش کوتاه مدت
در نظر گرفتن آموزش بلند مدت
در نظر گرفتن زمان ارائه مطلب

۲ - مطالعه دقیق و کامل بحث انتخابی

۳ - گزینش مسائل در بحث انتخاب شده

۴ - تنظیم و دسته بندی احکام

۵ - یادداشت برداری و مرور آن

سوالات و معماهای احکامی

۱. آن چه نمازي است که در هر رکعت يك قنوت دارد؟ پاسخ : نماز جمعه
 ۲. آن چه نمازي است که در هر رکعت پنج رکوع دارد؟ پاسخ : نماز آیات
 ۳. آن چه نمازي است که خواندن آن در مساجد - بجز مسجد الحرام - مکروه است؟ پاسخ : نماز میت.
 ۴. آن چه نمازي است که سوره و قنوت ندارد؟ پاسخ : نماز احتیاط.
 ۵. آن چه نمازي است که نباید نیت آن را به زبان آورد؟ پاسخ : نماز احتیاط.
 ۶. آن چه نمازي است که با کمتر از پنج نفر برگزار نمی-شود؟ پاسخ : نماز جمعه.
 ۷. آن چه شخصي است که پس از مرگ، غسل و کفن ندارد؟ پاسخ : شهید.
 ۸. آن چه خوني است که پاک است؟ پاسخ : خون حیواني که خون جهنده ندارد، مانند خون ماهي و پشه.
 ۹. آن چه آبی است که چیز نجس را پاک نمی-کند؟ پاسخ : آب مُضاف.
 ۱۰. آن چه آبی است که وضو و غسل با آن باطل است؟ پاسخ : آب مضاف.
 ۱۱. آن چه تقلیدی است که حرام است؟ پاسخ : تقلید کسی که خودش به درجه اجتهاد رسیده و مجتهد شده است.
 ۱۲. آن چه کاری است که رو به قبله حرام است؟ پاسخ : تخلّی.
 ۱۳. آن چه حیواني است که همیشه نجس است؟ پاسخ : سگ و خوکي که در خشکي زندگی می-کنند
 ۱۴. آن چه کاغذی است که احترام آن لازم است؟ پاسخ : کاغذ قرآن یا کاغذی که اسم خدا یا پیغمبر یا (صلی الله علیه و آله) امام(علیه السلام) بر آن نوشته شده است.
 ۱۵. آن چه روز عیدي است که روزه ی آن حرام است؟ پاسخ : روز عید فطر و عید قربان.
 ۱۷. آن چه نماز واجبی است که وضو نمی-خواهد؟ پاسخ : نماز میت.
 ۱۸. آن چه اسمی-است که مس و تماس بدنی با آن بدون وضو حرام است؟ پاسخ : اسم خداوند متعال و (بنابر احتیاط واجب) اسم پیغمبر و امام و حضرت زهرا (سلام الله علیها)
 ۱۹. آن چه غسلی است که پس از آن برای نماز نباید وضو گرفت؟ پاسخ : غسل جنابت .
 ۲۰. آن چه نماز یومیه-ای است که در صورت نخواندن قضا ندارد؟ پاسخ : نمازهای یومیه-ای که زن در حال حیض نخوانده است.
- این معماها به صورت نمونه آورده شده و جنبه کاربردی بودن همه آنها خیلی توجه نشده است .

قالبهای تدریس احکام:

۱. داستان
۲. جدول
۳. معما
۴. شعر و سرود
۵. لطیفه
۶. مسابقه
۷. پانتومیم
۸. طراحی و نقاشی
۹. فیلم و نمایش

۱. بیان احکام در قالب داستان

بیان احکام در قالب داستان که بیشتر در میان نوجوانان کاربرد دارد که مربی، احکام مورد نظر را برای این که ایجاد خستگی نکند و به سهولت در اذهان نوجوانان جای گیرد به صورت داستان در می آورد و از این شیوه در مجله «سلام بچه ها» استفاده شده است.

اذان و اقامه قبل از نمازهای مستحبی

زیارت عاشورا که تموم شد، ایستادم تا نماز زیارت رو بخونم. اذان و اقامه رو گفتم و نماز رو بستم.

تموم که شد، علی بشقاب سیبش رو گذاشت جلوم و گفت: حمید! از کی تا حالا برای نمازهای مستحبی هم اذن و اقامه می گن؟

راست می گفت. نماز زیارت مستحبیه؛ اذن و اقامه نداره. «کاسه ی داغ تر از آتش» یعنی همین. (رساله امام خمینی (ره)، مسأله ۹۱۶)

اذان و اقامه در گوش نوزاد

آسمان و زمین هم مانده بودند شاد باشند و بخندند، یا گریه کنند و باران غم ببارند. حسین (علیه السلام) به دنیا آمده بود. مولود فرخنده ای که هرکس خبری از شهادتش داشت، اشک در چشمانش حلقه می زد.

پیامبر (صلي الله عليه و آله) به من فرمودند: «اسماء! فرزندم را بیاور»

حسین (علیه السلام) را در پارچه ای سفید پیچیدم و به خدمت پیامبر (صلي الله عليه و آله) آوردم. پیامبر (صلي الله عليه و آله) در گوش راست فرزندشان اذان و در گوش چپ اقامه خواندند، سپس او را در آغوش کشیدند و گریستند. شاید از آن روز به بعد بود که همه ی مسلمان ها کنار گوش نوزادهایشان اذان و اقامه می گفتند. (بحارالانوار، ج ۱۰۴، ص ۱۱۱)

۴. احکام شعری

احکام شعری که برای تسهیل و تنوع در یادگیری احکام مطرح میگردد.

یازده واجب بود اندر نمازت ای پسر سعی کن در حفظ او تا که نیابی در دسر

اولش باشد نیت، در هر عبادت لازم است گر نباشد نیت، انسان از عبادت غافل است

دومش باشد قیام یعنی به پا ایستادن است بایدت باشی مهیا وقت تکبیر گفتن است

سومش تکبیرة الاحرام باشد جان من

چهارمش باشد رکوع تا دست بر زانو رسد

پنجمش باشد سجود، سر روی مهر بگذاشتن است

ششمین باشد قرائت، حمد و سوره خواندن است

هفتمش ذکر است در حال رکوع و سجده ها

هشتمش باشد تشهد، روی پا بنشستن است

نهمش باشد سلام واجب بود در هر نماز

دهمش ترتیب باشد تو بدان این رمز را

یازدهم باشد موالات پشت سر آوردن است

این بود فهرست مطلب واجبات ای نکو

بایدت آرام باشد این زمان کل بدن

مستحبست طول دادن گرنداری رنج و درد

بهترین حال نماز، شیطان ز خود رنجاندنست

مدتی در انتظار رحمت حق ماندن است

گفتن تسبیح باشد ای پسر این ذکرها

در تکلم با خدایی این شهادت گفتن است

لحظه ای بردار به درگاه اله دست نیاز

در تمام کارها ترتیب همی خواهد خدا

مستحب بعد از نمازت مدتی بنشستن است

گر که تفصیلش بخواهی به رساله کن رجوع

چند مورد از شکهای مبطل نماز

هیچ کدوم از بچه ها باورشون نمی شد. ولی حسابی روی حرف خودش ایستاده بود. معلم فارسی رو می گم. گفته بود: دفعه ی بعد همه ی املاء رو از یه کتاب غیر درسی می گیرم. یه کتاب باز کرد و شروع کرد:

«اگر در تعداد رکعت های نماز صبح و مغرب یا دو رکعت اول نمازهای چهار رکعتی شک کنیم و پس از مقداری فکر کردن، نتوانیم گمان کنیم که کدام رکعت هستیم، نمازمان باطل می شود.» [۱] .

- حمید! حواست کجاست؟ بنویس دیگه! [۲] .

[۱] نمازهای دو رکعتی که در مسافرت می خوانیم، نیز همین حکم را دارند.

[۲] اجوبة الاستفتائات، ۱۱۶۵ و ۱۱۶۶.

شک در رکعت سوم و چهارم

این هم یک گزارش گر سمج!

وسط میدون دوربینش رو زوم کرده بود روی صورتم و گیر داده بود که اگه توی نمازت شک کنی که رکعت سومی یا چهارم، چه کار می کنی؟

(فکر می کنم موضوع گزارش ها ته کشیده بود، حالا اومده بودند سراغ احکام)

- چند لحظه فکر می‌کنم، از بین ۳ و ۴ طبق هرکدام که احتمال بیشتری می‌دادم، نمازم رو ادامه می‌دم.

- آگه احتمال هر دو مساوی بود چی؟

- با خودم می‌گم: ان شاء الله که رکعت چهارم. نمازم رو تمام می‌کنم و بعد یک رکعت نماز احتیاط می‌خونم.

- چه جوری؟

- بنویس به حسابم، باشه طلبت.

دیرم شده بود. سرم را انداختم پایین و در رفتم. [۱] [۲] .

[۱] در صفحه بعد، روش خواندن نماز احتیاط بیان می‌شود.

[۲] توضیح المسائل امام خمینی (ره)، مسأله ۱۱۹۹.

طریقه خواندن نماز احتیاط

نمازش رو که سلام داد، بدون این که صورتش رو از قبله برگردونه، ایستاد و تکبیر گفت. آهسته یه حمد خوند و رکوع رفت. بعد از سجده هم تشهد و سلام.

- علی! می‌شه بپرسم این نماز یه رکعتیه چی بود بعد از نماز خوندي؟!

- نماز احتیاط؛ بعضی وقتها آگه احتمال بدی نمازت کم داشته، با این جبرانش می‌کنی [۱] [۲] .

[۱] یکی از موارد وجوب نماز احتیاط در داستان قبل اشاره شده است.

[۲] توضیح المسائل امام خمینی (ره)، مسأله ۱۲۱۵.

شک در خواندن یا نخواندن نماز

تازه گل یا پوچ حسابی گرم شده بود که صادق جاش رو با جلال عوض کرد. دو رکعت نماز خوند و برگشت. می‌گفت: قضای نماز صبحم بود. خوندمش که یادم نره. صبح خواب مونده بودم.

وسط بازي همه اش به اين فکر بودم که نماز صبحم رو خوندم يا نه. هرچي فکر کردم يادم نيومد.
من ناهار ظهري يادم نيست چه برسه به نماز صبح.

از صادق پرسيدم. مي گفت: اگه بعد از گذشتن وقت نماز شک کني که نماز رو خوندي يا نه لازم
نيست قضاي اون نماز رو بخوني. [۱].

[۱] توضيح المسائل امام خميني (ره)، مسأله ۱۱۶۷، قسمت سوم.

شکایات نماز

شکایات سه دسته اند:

دسته اول: شکهایی که نباید به آن اعتناء کرد. (۶ مورد)

دسته دوم: شکهایی که نماز را باطل میکند. (۸ مورد)

دسته سوم: شکهای غیر مبطل. (۹ مورد)

دسته اول: شکهایی که نباید به آن اعتناء کرد:

۱. شک بعد از وقت: هرگاه بعد از گذشتن وقت نماز شک کنید که نماز خوانده اید یا نه، نباید به شک خود توجه کنید.
۲. شک بعد از سلام: هرگاه بعد از سلام نماز شک کنید که نماز صحیح بوده یا نه، نباید به شک خود توجه کنید.
۳. شک بعد از محل: اگر بعد رفتن به جزء بعدی در انجام جزء قبلی شک کند، نباید به شک خود توجه کنید.
۴. شک در نماز مستحبی: هرگاه در عدد رکعت های نماز مستحبی شک کند میتواند بنا را بر کمتر یا بیشتر بگذارد، مگر این که طرف بیشتر، نماز را باطل کند.
۵. شک در نماز جماعت
۶. شک کثیر الشک: «کثیر الشک» یعنی کسی که زیاد شک می کند، که نباید به شک خود توجه کند

دسته دوم: شکهای مبطل:

۱. شک در رکعات نماز دو رکعتی (نماز صبح و مسافر)
 ۲. شک در رکعات نماز سه رکعتی (نماز مغرب)
 ۳. شک در رکعات نماز چهار رکعتی که یک طرف شک یک باشد. (شک بین یک و دو)
 ۴. شک در رکعات نماز چهار رکعتی که یک طرف شک دو باشد قبل از سجده دوم.
 ۵. شک در رکعات نماز چهار رکعتی که نداند چند رکعت خوانده.
 ۶. شک در رکعات نماز چهار رکعتی بین دو و پنج یا بیشتر.
 ۷. شک در رکعات نماز چهار رکعتی بین سه و شش یا بیشتر.
 ۸. شک در رکعات نماز چهار رکعتی بین چهار و شش یا بیشتر.
- (ولی در صورت احتیاط واجب آن است که بنا را بر چهار بگذارد و نماز را تمام کند و بعد از نماز دو سجده سهو به جا آورد و سپس نماز را دوباره بخواند.)

دسته دوم: شکهای غیر مبطل:

در شکهای صحیح که فقط در نمازهای چهار رکعتی واجب است، دو کار باید انجام دهیم:

الف) همیشه بنا بر بیشتر بگذاریم مگر آنکه بیشتر، از حدّ نماز خارج باشد؛ که بنا را بر کمتر میگذاریم.

ب) به مقدار کمبود احتمالی نماز احتیاط بخوانیم. و اگر کمبود نداشت، سجده سهو به جا آوریم.

شکهای ↓	اصلی ↓	محل شک	بنابر	کمبود احتمالی	وظیفه بعد از نماز
ارجاعی ↓ در حال ایستاده	۲ و ۳	بعد از سجده دوم	۳	یک رکعت	یک رکعت احتیاط ایستاده یا دو رکعت نشسته
۳ و ۵ ← می نشیند	۲ و ۴	بعد از سجده دوم	۴	دو رکعت	دو رکعت نماز احتیاط ایستاده
۳ و ۴ و ۵ ← می نشیند	۲ و ۳ و ۴	بعد از سجده دوم	۴	۲ یا ۱ رکعت	دو رکعت نماز احتیاط ایستاده و دو رکعت نشسته
۴ و ۵ ← می نشیند	۳ و ۴	هر جای نماز	۴	یک رکعت	یک رکعت احتیاط ایستاده یا دو رکعت نشسته
۵ و ۶ ← می نشیند	۴ و ۵	در حال نشسته	۴	هیچ رکعت	دو سجده سهو

طریقه نماز احتیاط: کسی که نماز احتیاط بر او واجب است، بعد از سلام نماز باید فوراً نیت نماز احتیاط کند و تکبیر بگوید و حمد را آهسته بخواند و به رکوع رود و دو سجده نماید. پس اگر یک رکعت نماز احتیاط بر او واجب است، بعد از دو سجده تشهد بخواند و سلام دهد، و اگر دو رکعت نماز احتیاط بر او واجب است، بعد از دو سجده یک رکعت دیگر مثل رکعت اول بجا آورد و بعد از تشهد سلام دهد.

اگر پیش از خواندن نماز احتیاط بفهمد نمازی که خوانده درست بوده، لازم نیست نماز احتیاط را بخواند، و اگر در بین نماز احتیاط بفهمد، لازم نیست آن را تمام نماید.

طریقه سجده سهو: دو سجده با ذکر خاص و تشهد و سلام

ذکر سجده سهو: یکی از سه ذکر زیر را بگوید:

«بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ»

«بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ»

«بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ»

